

1 pav. Kryžinis smeigtukas iš Lygumų. A. Šapaitės nuotr.

Fig. 1. The cruciform pin from Lygumai.

2 pav. Pasaginė segė iš Domantų. A. Šapaitės nuotr.

Fig. 2. The penannular brooch from Domantai.

plotas žvalgytas metalo ieškikliu, tačiau be XX a. šiukšlių buvo rastas tik mažas suvytos žalvarinės vielos fragmentas, Livonijos šilingas (Karolis X Gustavas, 1654–1658 m.), katalikiškas medalikėlis ir 1931 m. Virbalio muitinės plomba. Tai turėtų reikšti, kad smeigtukas ten pateko atsitiktinai, arba, kad kapinyno palaidojimai yra giliau, nei pasiekia plūgas.

Dainius Buivydas padovanojo ŠAM žalvarinę pasaginę segę platėjančiais ir storėjančiais galais (ŠAM A–L 110). Segės galai ornamentuoti įrėžtu keliagubą S raidę primenančiu ornamentu (2 pav.). Ji buvo rasta 2007 m. pavasarį laukuose, maždaug už 1,8 km į PV nuo Jurgaičių piliakalnio, tarp geležinkelio ir Rygos plento. Artimiausias radimvietei kaimas – **Domantai** (Šiaulių r.). Literatūroje minima, kad už 200 m į PR nuo Jurgaičių piliakalnio yra IX–XII a. kapinynas. ŠAM fototekoje saugomi du negatyvai, kurių metrikose parašyta, kad jie fiksuoja 1935 m. kasinėjimus Jurgaičiuose, Meškuičių valsčiuje. Viename matosi atidengti griaučiai, kitame – kasinėjimų vieta greta geležinkelio sankasos. Daugiau jokios informacijos apie kasinėjimus Jurgaičiuose 1935 m. muziejuje nėra. Geležinkelio buvimas greta segės radimvietės ir 1935 m. fotografijoje leidžia daryti prielaidą, kad šis radinys susijęs su ŠAM negatyvuose užfiksuotais palaidojimais ir toje vietoje esama kapinyno.

Abu radiniai saugomi ŠAM.

The finds from Lygumai and Domantai

ŠAM received a bronze cruciform pin with disc terminals that was found at Lygumai (Pakruojis District) (Fig. 1) and a bronze penannular brooch with flaring thickened terminals from Domantai (Šiauliai District) (Fig. 2). Both finds are chance, but in the case of the find from Domantai, the brooch may come from a cemetery.

Egidijus Šatavičius

Archeologiniai žvalgymai ir žvalgomieji tyrimai Pietų ir Rytų Lietuvoje

2008 ir ankstesniais metais autorius savo iniciatyva vykdė archeologinius žvalgymus ir žvalgomuosius tyrimus Rytų ir Pietų Lietuvoje. Šių tyrimų metu identifikuota daug naujų archeologinių vertybių, dalis jų skelbiama šiame straipsnyje. Daugelis šių naujų archeologinių vertybių surasta ir jų teritorijos nustatytos taikant kuo mažesnius destrukcinius archeologinius tyrimus bei pasitelkiant gretutinių mokslų (paleogeografijos, geomorfologijos, botanikos, dirvožemio tyrimų) teikiamus duomenis. Šių metų tyrimai parodė, kad ir ypač ženkliai sužalotose archeologijos vertybėse, dažnai įvardijamose kaip visiškai sunaikintos, taikant šiuolaikinę archeologinių tyrimų me-

todiką, galima gauti daug vertingos mokslinės informacijos. Žemiau pateikiami detalesni tyrinėtų objektų aprašymai. Taip pat 2008 m. buvo atlikti Naujo Strūnaičio bažnyčios šventoriaus ir žemės sklypo Pašvenčio kaime (abu Švenčionių r.) žvalgomieji tyrimai.

Naujo Strūnaičio bažnyčios šventoriaus žvalgomieji tyrimai. Naujo Strūnaičio (Švenčionių r.) Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčia pastatyta kaimo P pakraštyje ant žvyringos Strūnos slėnio pakraštyje stūksančios masyvios kalvos. Kaimo apylinkių reljefas suformuotas dar priešpaskutinio (Medininkų) apledėjimo laikais. Žvalgomųjų tyrimų tikslas buvo ištirti šventoriuje ruošiamos statyti naujos varpinės vietą. Pagal statybos projektą, šventoriaus ŠR kampe buvo numatyta ištirti 2 2x1,2 m dydžio ir 1,3 m gylio šurfus būsimos varpinės pamatams įleisti.

Dabartinė mūrinė Naujo Strūnaičio bažnyčia pastatyta 1848 m. Prieš tai šioje vietoje būta medinės bažnyčios, statytos 1781 m., kuri XIX a. I pusėje sudegė gaisro metu. Jokių rašytinių žinių apie šioje šventoriaus kalvoje buvusias senas kapines nežinoma. Be to, ir vietos senoliai nepamena čia buvus senų kapinių. Dabartinės veikiančios kapinės yra labiau į V nuo bažnyčios, už poros šimtų metrų.

Tyrimų metu V šurfe (2,4 m^2 dydžio) jokių kapų ir radinių nerasta. Čia stebėta tokia stratigrafija: viršuje buvo apie 15 cm storio dirvožemis, žemiau slūgsojo 10–20 cm storio pilko žvyro, 20–50 cm storio rudo žvyro ir pilkšvo–balkšvo žvyro sluoksniai. Rudo žvyro apačioje ryškiai išsiskyrė tamsi sukietėjusio žvyro pluta – periglacialinės aplinkos reliktas.

Kasant R šurfą aptikti du kapai, todėl šis tyrimų plotelis ženkliai praplėstas į šonus (iš viso 5,3 m^2 dydžio). *Kapas 1* (50–55 m. moteris) aptiktas 1,1 m gylyje. Mirusioji palaidota

1 pav. Naujas Strūnaitis. Kapas 2. E. Šatavičiaus nuotr.

Fig. 1. Naujas Strūnaitis. Burial 2.

šešiakampiame mediniame karste ištiesta ant nugaros, dešinė ranka truputį sulenkta ir padėta ant dubens, o kairioji sulenkta per alkūnę ir siekia pečius. Kaukolė rasta atsiskyrusi nuo likusio skeleto ir pagrindu į viršų. Tikėtina, kad kapo galvūgalio sritis buvo pažeista vėlesnių perkasimų, nes virš jos aptikta daug medienos liekanų (kryžiaus liekanos?). Kapo duobė beveik neišsiskyrė.

Kapas 2 (40–45 m. vyras, ūgis – 162 cm) aptiktas 1,5 m gylyje. Mirusysis palaidotas keturkampiame mediniame karste (apie 1,8 m ilgio ir 45 cm pločio) ištiestas ant nugaros, kairė ranka truputi sulenkta ir padėta ant dubens, o dešinioji ištiesta ir priglausta prie dubens (1 pav.). Kapo duobė buvo apie 2,4x0,8–0,85 m dydžio, ryškiau išsiskyrė tik apatinėje dalyje.

Abu kapai įkasti lygiagrečiai vienas kitam, orientuoti galvomis į ŠR (50–220° kryptimi) ir veidu į senąją bažnyčią. Kapų duobių viršaus užpilde rasta skaldytų akmenų atplaišų, siejamų su bažnyčios statyba. Įkapių nerasta, aptikta tik po nedidelę lietinę apskritimo formos segę kaklo apatinėje dalyje, skirtą marškinių apykaklei susegti (2 pav.). Kapai preliminariai datuojami XIX a. Osteologinę analizę atliko prof. dr. R. Jankauskas.

2 pav. Naujas Strūnaitis. Kape 2 surasta segė. E. Šatavičiaus nuotr.

Fig. 2. Naujas Strūnaitis. The brooch found in burial 2.

0 1 cm

Pašvenčio kaime esančių žemės sklypų žvalgomieji tyrimai. Pašvenčio kaimas yra Švenčionių r., Švenčionėlių sen., apie 2,8 km į ŠV nuo kelių Švenčionėliai–Zablatiškė ir Pašaminė–Pašvenčio smėlio karjeras sankryžos, apie 300–400 m į PV nuo kelio Naujoji Pašaminė–Pašvenčio karjeras, 600 m į Š nuo Šventos upelio ištakų iš Švento ežero, apie 1,2 km į ŠV nuo kanalizuotos Rudelės upelio santakos Švento ežere, Švento ežero ŠV pakrantėje. Žemės sklypui parinkta drėgna smėlinga–molinga ir terasuota pakrantės dalis, iškylanti iki 4 m aukščio. Terasinių aikštelių paviršius bemaž lygus, su nežymiais pakilimais ir įlinkimais. Žvalgytas žemės sklypas patenka į Kretuonių pilkapių, esančių už kelių šimtų metrų V kryptimi, vizualinę apsaugos zoną (bendra su Kretuono apyežerio paminklais) bei į Aukštaitijos nacionalinio parko teritoriją.

Žvalgyto žemės sklypo paviršius labai apardytas XX a. vykdytų melioracinių darbų metu, kai buldozeriu buvo dalinai nustumdytas ir niveliuotas vietovės paviršius, bei ilgamečio arimo. Sunykus kolūkiams ši teritorija palaipsniui apaugo krūmokšniais.

Pirmąsias žinias apie Švento ežero pakrančių archeologinius objektus (Pašvenčio–Kretuonių pilkapius) randame 1899 m. F. Pokrovskio sudarytame Vilniaus gubernijos archeologiniame atlase. Vėliau juos aprašo ir P. Tarasenka. 1976–1980 m. pilkapius kasinėjo E. Butėnienė (LNM). 1994 m. vieną suardytą ir anksčiau kasinėtą pilkapį dar kartą tyrė V. Semėnas (NM). 1982 m. V. Aleksiejūnas Kretuonų pilkapyno I PR pakraštyje aptiko titnago radinių – senovės gyvenvietės liekanų. Nuo 1992 m. Kretuonių pilkapynų ir Švento ežero aplinka palaipsniui žvalgoma autoriaus. 2006 m. žvalgomieji tyrimai atlikti greta esančiame žemės sklype, kur buvo ištirti 29 įvairaus dyžio šurfai (30 m^2) (žr. *ATL 2006 metais*, V., 2007, p. 475–476).

2008 m. žvalgomųjų archeologinių tyrimų metu privataus žemės sklypo P dalyje (būsimų lauko inžinerinių tinklų vietose ir trasose) bei ŠR–R pakraštyje kasant šurfus ištirtas 8 m^2 dydžio plotas. Žvalgomieji archeologiniai tyrimai vykdyti 0,5 ha teritorijoje. Bendras tyrinėto žemės horizonto storis siekė 30–70 cm. Tyrimų metu dalinai nustumdytame ir performuotame viršutiniame žemės sluoksnyje aptikta tik keletas pavienių buitinės ir statybinės keramikos fragmentų, datuojamų XX a. Nei archeologiškai vertingo kultūrinio sluoksnio, nei radinių tyrimų metu neaptikta.

Astragų akmens amžiaus gyvenvietė yra Kaišiadorių r., Kruonio sen., apie 1,64 km į PV

3 pav. Vaizdas į Astragų akmens amžiaus gyvenvietę iš P pusės. E. Šatavičiaus nuotr.

Fig. 3. The view of the Astragai Stone Age settlement site from the S.

nuo Varpio upelio pralaidos kelyje Darsūniškis–Sekionys, apie 200 m į PR nuo Nemuno (Kauno marių) dešiniojo kranto, Astragos upelio P vagos kairiajame krante, abipus žvyrkelio Darsūniškis–Sekionys (3 pav.). Gyvenvietei įkurti pasirinktas tolėliau nuo Nemuno dešiniojo kranto esančios antros viršsalpinės terasinės aikštelės pakraštys. Archeologijos objektas užima maždaug 150x110 m dydžio ariamos ir dirvonuojančios žemės plotą. Už 850 m į ŠR ir 1,05 km į PR miške yra Astragų pilkapynai I ir II.

Akmens amžiaus gyvenvietę autorius surado 1997 m. Tuo metu įvairiuose žemės paviršiaus praardymuose gana gausiai aptikta titnago radinių. 2008 m. gyvenvietės Š ir V dalyje ištirti 2 šurfai (0,4 m^2 dydžio). Tirtuose šurfuose stebėta tokia stratigrafija: viršuje buvo pilkas smėlingas ariamas dirvožemis (apie 25–35 cm storio), giliau slūgsojo geltono smėlio sluoksnis – kultūrinis sluoksnis (apie 10–15 cm storio), po kuriuo atsidengė gelsvas–balkšvas smėlis – įžemis.

Archeologinės vertybės teritorijoje, ypač žvyrkelio R pusėje esančiuose ariamuose laukuose, gausiai randama titnago radinių: kūginių skaldytinių, dirbinių (gremžtukų, rėžtukų, specialios paskirties dirbinių), skelčių bei nuoskalų. Visi jie gaminti iš geros kokybės titnago žaliavos. Daugelis titnago radinių telkiasi į didesnes ar mažesnes sankaupas. Didelė dalis titnago radinių pasidengusi įvairaus storio melsva–balta patina. Surasti titnago radiniai preliminariai datuojami mezolito–neolito laikotarpiu. Titnago radinių aptinkama ir žvyrkelio paviršiuje (4 pav.), nes šioje atkarpoje kelio sankasa beveik neturi žvyro dangos.

Žvalgomųjų tyrimų metu nustatyta, kad gyvenvietės kultūrinis sluoksnis ženkliai apardytas ilgalaikio arimo bei stiprios vėjo keliamos erozijos. Šis archeologijos objektas priskirtinas smėlinių gyvenviečių tipui. Astragų akmens amžiaus gyvenvietę siūlau įrašyti į NKVR. Šios vertybės žvalgomuosius tyrimus numatoma tęsti ir ateityje.

Pakretuonės akmens amžiaus gyvenvietė 2 yra Švenčionių r., Švenčionėlių sen., apie 840 m į PV nuo geležinkelio Vilnius–Daugpilis tilto per Kretuonėlę, apie 340 m į PV nuo buvusios geležinkelio pervažos ties Pakretuonės kaimu, apie 140 m į ŠV nuo minėto geležinkelio ir 260 m į ŠV nuo Kretuono ežero kranto, Pakretuonės miške. Gyvenvietei įkurti pasirinktas Kretuono ežero trečios ar ketvirtos viršsalpinės terasos pakraštys, ženkliai aukštėjantis Š–ŠV kryptimi. Ant šio krantinio darinio tęsinio ŠR kryptimi už 360 m buvo įkurta Pakretuonės senovės gyvenvietė 5. Naujai surasta gyvenvietė užima apie 90x80 m dydžio miško plotą. Šis archeologijos objektas priskirtinas smėlinių gyvenviečių tipui.

Akmens amžiaus gyvenvietė autoriaus surasta 1991 m., kai ariamų miško kvartalinių linijų paviršiuje aptikta pavienių titnago radinių. 2004 ir 2008 m. daugmaž centrinėje gy-

4 pav. Astragų akmens amžiaus gyvenvietę kertančiame žvyrkelyje aptiktas titnago dirbinys – skaldytinis. E. Šatavičiaus nuotr.

Fig. 4. A flint artefact, a core, discovered in the gravel road cutting through the Astragai Stone Age settlement site.

venvietės dalyje ištirti 2 šurfai (apie 0,5 m^2 dydžio). Šurfuose stebėta tokia stratigrafija: viršuje slūgsojo pilkos spalvos smėlingo miškožemio sluoksnis (19–23 cm storio), žemiau kurio atsidengė rudos spalvos žvyras. Titnago radinių rasta tiek pilkame miškožemyje, tiek žemiau slūgsojusio rudo žvyro sluoksnio viršutinėje dalyje.

Žvalgomųjų tyrimų metu nustatyta, kad gyvenvietės kultūrinis horizontas ženkliai apardytas 2 miško kvartalinių linijų bei vietinio keliuko. Taip pat gyvenvietė gerokai apardyta prieš keletą metų iškirtus ir pasodinus naują mišką (sodimvietė suarta).

Akmens amžiaus gyvenvietės teritorijos paviršiniuose praardymuose ir tirtuose šurfuose surasta apie 50 titnago radinių. Daugumą jų sudaro nuoskalos ir skelčių fragmentai, aptikta ir pavienių dirbinių – gremžtukų, rėžtukų. Gyvenvietėje naudotas įvairių rūšių geros kokybės titnagas. Titnago radiniai padengti įvairaus storio melsvo–balkšvo atspalvio patina. Gyvenvietėje surasti titnago radiniai preliminariai datuojami finaliniu paleolitu – ankstyvuoju mezolitu.

Pavienių titnago radinių aptinkama ir teritorijoje į ŠR nuo šios gyvenvietės, viršuje ir apačioje krantinio darinio.

Nors ši akmens amžiaus gyvenvietė labai apnaikinta žmogaus ūkinės veiklos, ją siūlau įrašyti į NKVR. Šios gyvenvietės žvalgomuosius tyrimus numatoma tęsti ir ateityje.

Girežerio (Derežnyčios) akmens amžiaus gyvenvietė 4 yra Varėnos r., Varėnos sen., apie 1,8 km į ŠV nuo Derežnyčios upės pralaidos (tvenkinio vandens išleidimo įrenginio) kelyje Senoji Varėna–Naujoji Varėna, apie 700 m į ŠR nuo Girežerio kaimo ŠR pakraščio, apie 1,1 km į Š–ŠR nuo Žiežulio ežero, buvusios ežervietės, kurią kerta Derežnyčios upelis, Š pakrantėje bei Derežnyčios upelio kairiajame krante. Gyvenvietei įkurti buvo pasirinkta gana stati terasuotai kylanti buvusio ežero pakrantės dalis. Gyvenvietė užima apie 100x100 m dydžio miško plotą. Šis archeologinis objektas priskirtinas smėlinių gyvenviečių tipui. Maždaug už 1 km PR kryptimi yra Girežerio (Derežnyčios) senovės gyvenvietė 3.

Šios nedidelės upelės ir jos pratekamų ežerėlių pakrantės nuo seno traukė žmones, ypač čia gausu akmens amžiaus gyvenviečių liekanų. XX a. viduryje K. Jablonskis šiose vietose suregistravo apie 80–90 atskirų radimviečių, tačiau daugelio jų lokalizacija dėl ženkliai pasikeitusios gamtinės aplinkos nežinoma.

Gyvenvietę autorius surado 2006 m., žvalgydamas Derežnyčios pakrantes. Tada kertant mišką padarytuose žemės paviršiaus praardymuose aptikta smulkių titnago radinių. Tarp titnago radinių gausu nuoskalų, pavienių skelčių, aptikta ir keletas dirbinių bei skaldytinių. Titnago dirbiniai gaminti iš aukštos kokybės žaliavos. Naudotas vietinis pilkos spalvos titnagas, taip pat aptikta ir raudono titnago (su raudonais siūleliais), kurio išeigos kol kas lieka nežinomos (spėjama, kad yra Pietų Lietuvoje).

2008 m. gyvenvietės centrinėje dalyje ištirtas 1 nedidelis šurfas (apie 0,3 m^2 dydžio). Stebėta tokia stratigrafija: viršuje buvo iki 17–22 cm storio smėlingas–žvyringas dirvožemio sluoksnis, o žemiau slūgsojo 10–20 cm storio geltonai rudas smėlis, įvardytas kaip kultūrinis horizontas. Tiriant šurfą aptikta keletas titnago radinių. Gyvenvietėje surasti titnago radiniai datuotini mezolito – neolito I pusės laikotarpiu, o jų kultūrinė priklausomybė dėl mažo ištirtumo kol kas lieka neaiški.

Objekto saugotina teritorija nustatyta pagal iškasto šurfo duomenis, paviršinių radinių

išplitimą ir vietovės topografiją. Šią akmens amžiaus gyvenvietę siūloma įrašyti į NKVR. Tačiau prieš tai dar reikėtų atlikti papildomus žvalgomuosius tyrimus gyvenvietės teritorijai patikslinti. Šios gyvenvietės žvalgomuosius tyrimus numatoma tęsti ir ateityje.

The field surveys and evaluations in South and East Lithuania

The author has conducted surveys and evaluations in East and South Lithuania in 2008 and earlier years. During these investigations three new archaeological heritage sites were identified: the Astragai (Kaišiadorys District), Pakretuonė 2 (Švenčionys District), and Gireželis–Derežnyčia 4 (Varėna District) Stone Age settlement sites. Evaluations were also conducted in the churchyard of the Naujas Strūnaitis church (Two 19th-century burials (Fig. 1) with brooches below the neck (Fig. 2) were discovered.) and on a private plot in Pašventis village (no discoveries) (both in Švenčionys District). The Stone Age settlements occupied 1–1.5 ha (Fig. 3), in which flint artefacts are found, sometimes even on the road (Fig. 4).

Vykintas Vaitkevičius

Žvalgymai Elektrėnų savivaldybėje

2008 m. Bajorų kapinyną tyrinėjanti KU archeologinė ekspedicija, talkinama Elektrėnų Literatūros ir meno muziejaus etnologės Onos Šakienės, sėkmingai tęsė spėjamų archeologijos ir mitologijos objektų žvalgymus Elektrėnų sav., Elektrėnų sen. ribose (žr. *ATL 2006 m.,* V., 2007, p. 454–455; *ATL 2007 m*., V., 2008, p. 480–482). Visi radiniai perduoti į KšM.

Girnakalių mitologinio Pomergės akmens vieta. Akmuo pirmą kartą paminėtas *Lietuvos žemės vardyno* anketoje 1935 m., iki šiol nebuvo žvalgytas.

Pomergės akmens vieta lokalizuota aukštumoje, 200 m į R nuo Besenio ežero, 180 m į ŠR nuo Lankų sodybos. Tiksli tarybiniu laikotarpiu suskaldyto akmens vieta pamiršta, tačiau vietos gyventojai vieningai rodo aukštumos pakraštį, kuris stačiu šlaitu V leidžiasi į Besenio ežerą. Neretai ši vieta vadinama tiesiog Pamergės kalnu. Akmuo buvęs „didelis“, „aukštas kaip žmogus“, pasakojama, jog tai suakmenėjusi motinos prakeikta nuotaka arba pamergė.

Girnakalių akmuo su pėda. Akmuo pirmą kartą paminėtas *Lietuvos žemės vardyno* anketoje 1935 m.: „Gojely yra akmuo su žmogaus pėda“. Šis faktas buvo žinomas ir Petrui Tarasenkai (*Pėdos akmenyje*, V., 1958, p. 81, Nr. 251). 2006 m. akmenį su pėda lokalizavo O. Šakienė. Šiandien jis yra Petkevičių sodyboje, 100 m į PV nuo gyvenamojo namo, į Besenio ežerą besileidžiančiame krūmų priaugusiame šlaitelyje (N54°45′27,3′, E24°43′15,5′). Akmuo vidutinio stambumo ir smulkiagrūdis granitas, matoma jo dalis yra 55x65 cm dydžio, virš žemės iškilusi vos 5–8 cm. Pėda nukreipta į ežero pusę (apie 300°), 22 cm ilgio. Užpentis ryškus, 2,5–3 cm gylio, 6 cm pločio. Ties pirštais pėda seklesnė, 10 cm pločio.

Nei akmuo, nei pėda neturi atskiro pavadinimo (arba, keičiantis sodybos šeimininkams, – nebeturi).

Girnakalių radimvietė. Kaip Trakų pilies valda Girnakaliai istoriniuose šaltiniuose minimi bent jau nuo 1590 m. 1935 m. *Lietuvos žemės vardyno* anketoje užsiminta, jog Girna-